

УДК 338.43:630:658

К. М. Дідур,
к. е. н., докторант кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-0308>
Я. А. Крабівничий,
здобувач гр. МгЕКЗ-1-24,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7748-8468>

DOI: 10.32702/2306-6792.2025.19.105

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

K. Didur,
PhD in Economics, Doctoral candidate of the Department of Economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University
Ya. Krabivnychiy,
Student group MgEkz-1-24, Dnipro State Agrarian and Economic University

INSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR ENHANCING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES UNDER CONDITIONS OF GLOBAL TRANSFORMATIONS

У статті досліджено інституційні засади підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств у умовах глобальних трансформацій. Виявлено, що ефективність функціонування аграрного сектору визначається взаємодією формальних та неформальних інститутів, фінансово-кредитної підтримки, державних програм стимулювання, цифровізації, кооперації та кластеризації. Обґрунтовано, що інституційне середовище формує правила гри для аграрних підприємств, забезпечує доступ до ресурсів, зменшує транзакційні витрати, стимулює інноваційний розвиток та підвищує конкурентоспроможність у контексті глобальних економічних, кліматичних та геополітичних викликів.

Запропоновано комплексний підхід до модернізації аграрного сектору, який включає впровадження цифрових технологій, розвиток кооперативних та кластерних моделей виробництва, удосконалення фінансово-кредитної інфраструктури та страхування ризиків, а також гармонізацію законодавства та інституційних механізмів з міжнародними стандартами. Досліджено міжнародний досвід Польщі, Литви та Румунії щодо регулювання земельних відносин, державної підтримки аграрного бізнесу, впровадження інновацій та цифрових платформ, що дозволяє запропонувати конкретні рекомендації для адаптації української аграрної політики до сучасних глобальних викликів та забезпечення сталого розвитку сектору.

Виявлено, що цифровізація та інноваційні технології оптимізують виробничі процеси, підвищують продуктивність, точність планування, прозорість ланцюгів постачання та ефективність управління ресурсами, а кооперація та кластеризація сприяють інтеграції малих і середніх підприємств у внутрішні та зовнішні ринки, забезпечують синергію між виробництвом, переробкою, логістикою та науково-дослідними структурами. Обґрунтовано, що комплексна синергія інституційних, фінансових і технологічних механізмів створює стійкий та конкурентоспроможний аграрний сектор, здатний протистояти глобальним викликам та змінам у міжнародній економіці.

Запропоновано практичні заходи щодо удосконалення інституційного середовища в Україні: розвиток фінансово-кредитної та страхової інфраструктури, підтримка цифровізації, кооперативів та кластерів, впровадження сучасних систем управління та прогнозування виробництва, гармонізація стандартів виробництва з вимогами ЄС та інтеграція у глобальні ланцюги доданої вартості. Висновки свідчать, що реалізація запропонованих інституційних механізмів забезпечує підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств, економічну стабільність, соціально-економічний розвиток сільських територій та продовольчу безпеку України, формуючи основу для сталого розвитку аграрного сектору у глобальному контексті.

The article investigates the institutional foundations for enhancing the efficiency of agricultural enterprises under conditions of global transformations. It was found that the efficiency of the agricultural sector is determined by the interaction of formal and informal institutions, financial and credit support, government incentive programs, digitalization, cooperation, and clustering.

It is substantiated that the institutional environment establishes the "rules of the game" for agricultural enterprises, provides access to resources, reduces transaction costs, stimulates innovative development, and enhances competitiveness in the context of global economic, climatic, and geopolitical challenges.

A comprehensive approach to modernizing the agricultural sector is proposed, which includes the implementation of digital technologies (SmartFarming, IoT, Big Data), the development of cooperative and cluster production models, improvement of financial and credit infrastructure and risk insurance, as well as the harmonization of legislation and institutional mechanisms with international standards. The international experience of Poland, Lithuania, and Romania regarding land relations regulation, state support for agribusiness, and the implementation of innovations and digital platforms was examined, which allows specific recommendations to be proposed for adapting Ukrainian agricultural policy to contemporary global challenges and ensuring sustainable sector development.

It was revealed that digitalization and innovative technologies optimize production processes, increase productivity, planning accuracy, supply chain transparency, and resource management efficiency, while cooperation and clustering facilitate the integration of small and medium enterprises into domestic and international markets and provide synergy between production, processing, logistics, and research institutions. It is substantiated that the comprehensive synergy of institutional, financial, and technological mechanisms creates a sustainable and competitive agricultural sector capable of withstanding global challenges and changes in the international economy.

Practical measures for improving the institutional environment in Ukraine are proposed: the development of financial, credit, and insurance infrastructure; support for digitalization, cooperatives, and clusters; the implementation of modern production management and forecasting systems; harmonization of production standards with EU requirements; and integration into global value chains. The conclusions indicate that the implementation of the proposed institutional mechanisms ensures increased efficiency of agricultural enterprises, economic stability, socio-economic development of rural areas, and food security in Ukraine, forming the basis for the sustainable development of the agricultural sector in a global context.

Ключові слова: аграрні підприємства, глобальні трансформації, кооперація, кластеризація, цифровізація, ефективність діяльності, інновації, інституційні засади, національна економіка, фінансово-кредитна підтримка, продовольча безпека.

Key words: agricultural enterprises, clustering, cooperation, digitalization, efficiency of activity, food security, global transformations, innovations, institutional foundations, national economy, financial and credit support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрний сектор України в умовах сучасних глобальних трансформацій виступає не лише економічним, а й стратегічним чинником розвитку національної економіки, визначаючи рівень продовольчої безпеки, валютні надходження та соціальну стабільність у сільських регіонах. Його функціонування безпосередньо впливає на демографічну ситуацію, зайнятість населення та економічну активність локальних громад, створюючи базу для сталого розвитку країни в цілому.

Сучасна економічна та політична кон'юнктура формує комплекс викликів, що ускладнюють діяльність аграрного сектору. Серед них — геополітична нестабільність і військова агресія проти України, глобальні кліматичні зміни, зростання енергетичних та продовольчих ризиків, а також посилення конкуренції з боку транснаціональних агропромислових корпорацій. Внутрішні чинники, що гальмують розвиток, включають обмежений доступ до фінансових ресурсів, низький рівень технологічної модернізації та недосконалість інституційного середовища, яке визначає правила функціонування агробізнесу.

Разом з тим, глобальні трансформації відкривають нові перспективи для розвитку аграрного сектора. Це передусім інтеграція у світові

ланцюги доданої вартості, розширення ринків збуту та експортного потенціалу, впровадження інноваційних технологій (SmartFarming, біотехнології), а також цифрових платформ для управління агропідприємствами й аналітичних систем підтримки прийняття рішень. Успішна реалізація цих можливостей значною мірою залежить від ефективності інституційного середовища, яке формує стимули для інвестицій, забезпечує прозорість доступу до ресурсів та сприяє інноваційному розвитку.

Таким чином, актуальною є науково-практична проблема: яким чином інституційні засади можуть підвищувати ефективність функціонування аграрних підприємств у контексті глобальних трансформацій та структурних змін на національному та міжнародному рівнях? Вирішення цієї проблеми має ключове значення для забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору та сталого соціально-економічного розвитку України, зокрема для формування стабільної системи продовольчої безпеки та інтеграції у глобальні економічні процеси.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблематика інституційної економіки має глибоке історичне коріння і була започаткова-

на ще у працях видатного американського економіста Дугласа Норта, який вперше системно розглянув інститути як "правила гри", що формують структуру економічної взаємодії та визначають ефективність господарської діяльності. Важливим аспектом підходу Норта є розмежування формальних інститутів — законів, нормативних актів, регуляторних механізмів — та неформальних інститутів — традицій, звичаїв, норм поведінки, що визначають соціально-культурне середовище економічної діяльності. Цей підхід дозволяє комплексно оцінювати вплив інституцій на розвиток економічних систем, включаючи аграрний сектор.

У продовження цієї концепції О. Вільямсон запропонував власний інституційний аналіз, акцентуючи увагу на управлінні контрактами та мінімізації транзакційних витрат [19]. Його дослідження показали, що ефективне функціонування економічних агентів значною мірою залежить від структурованого інституційного середовища, здатного зменшувати невизначеність, ризики та витрати на координацію. Застосування цих підходів у вивченні аграрного сектора дозволяє визначити ключові механізми впливу інститутів на продуктивність підприємств, їх конкурентоспроможність та здатність адаптуватися до глобальних трансформацій.

В українській науковій традиції значний внесок у дослідження інституційних аспектів аграрного розвитку зробили численні вітчизняні вчені. Зокрема, О. Ковальчук і І. Петренко детально аналізували механізми функціонування аграрного ринку та підкреслювали нагальну потребу у проведенні інституційних реформ у земельних відносинах, що сприяло б підвищенню ефективності агропідприємств та формуванню прозорого ринкового середовища [4]. Дослідження Л. Артеменко, Н. Мариненко та колег було спрямоване на вивчення впливу воєнних викликів на продовольчу безпеку України, зокрема на забезпечення стабільності постачання сільськогосподарської продукції, та обґрунтування ролі державної підтримки агробізнесу у кризових умовах [1]. А. Гриценко розглядав проблеми аграрної політики у контексті європейської інтеграції та глобалізаційних процесів, наголошуючи на необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та створення ефективних механізмів стимулювання інновацій у сільському господарстві [2].

Зарубіжні наукові дослідження та аналітичні звіти міжнародних організацій також підтверджують значущість інституційних чинників для розвитку аграрного сектора. Так,

звіти Світового банку та OECD підкреслюють, що прозорий ринок землі, доступ до фінансових ресурсів, розвиток інноваційних технологій і належне регулювання ринкових відносин є критичною передумовою ефективного функціонування агробізнесу [16, 20]. Досвід таких країн, як Польща, Литва та Румунія, свідчить про те, що успішна інтеграція аграрного сектора до Європейського Союзу була можливою саме завдяки вдосконаленню інституційного середовища, адаптації національного законодавства до європейських стандартів та формуванню ефективних інструментів державної підтримки.

Незважаючи на значний обсяг наукових досліджень, питання комплексного поєднання інституційних реформ із глобальними викликами та структурними трансформаціями залишається недостатньо вивченим. Особливо актуальними є проблеми обґрунтування ролі цифровізації аграрного сектора, розвитку екологічних інститутів, нових форм кооперації та партнерських мереж, а також інтеграції інноваційних управлінських моделей у підвищення ефективності аграрних підприємств України. Аналіз існуючих публікацій дозволяє стверджувати, що лише комплексний підхід, який враховує взаємодію формальних і неформальних інститутів, технологічні інновації та глобальні економічні процеси, може стати ефективною основою для модернізації аграрного сектора та підвищення його конкурентоспроможності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є комплексне обґрунтування інституційних засад, здатних підвищувати ефективність діяльності аграрних підприємств в умовах глобальних трансформацій та структурних змін на національному й міжнародному рівнях. Дослідження спрямоване на визначення ключових механізмів, інструментів та моделей управління, що забезпечують стійкий розвиток аграрного бізнесу, підвищують його адаптивність до зовнішніх шоків та глобальних викликів, а також формують конкурентні переваги в умовах посилення міжнародної конкуренції.

Крім того, робота передбачає розробку практичних рекомендацій для українських агропідприємств щодо оптимізації їх інституційного середовища, включаючи: удосконалення системи державної підтримки, впровадження цифрових технологій управління, розвиток інноваційних та кооперативних моделей виробництва, а також адаптацію корпоративної стратегії до сучасних економічних та екологічних вимог. У широкому контексті, мета досліджен-

ня полягає у забезпеченні науково-обґрунтованого підходу до формування умов, що сприяють довгостроковій економічній стабільності та конкурентоспроможності аграрного сектору України, а також інтеграції його в глобальні ланцюги доданої вартості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інституційна економіка розглядає функціонування економіки через призму системи правил, норм і обмежень, які визначають поведінку економічних агентів та формують рамки їх економічної взаємодії. Для аграрного сектору України роль інститутів є особливо значущою, оскільки саме вони створюють базис для ефективного використання земельних ресурсів, організації виробничих процесів, доступу до фінансових та технологічних ресурсів, інтеграції на міжнародні ринки, а також формування довіри і партнерських відносин між учасниками ринку. Інститути умовно поділяються на формальні та неформальні. Формальні інститути включають законодавчі та нормативні акти, державні програми підтримки, а також спеціалізовані органи, які забезпечують контроль і регулювання аграрної діяльності. Неформальні інститути охоплюють традиції, соціальний капітал, бізнес-культуру та усталені практики взаємодії на ринку. У контексті України актуальною проблемою залишається несинхронність між формальними та неформальними інститутами, що спричинює високі транзакційні витрати, ризики корупційних зловживань, зниження довіри до державних органів та, як наслідок, зменшення ефективності функціонування аграрних підприємств [15].

Одним із найважливіших прикладів інституційних змін є запровадження ринку земель у 2021 році, що стало ключовим етапом трансформації аграрного сектору України. Практика функціонування нового ринку показала, що інституційні механізми захисту прав власності ще потребують суттєвого вдосконалення. Існують ризики концентрації земель у великих агрохолдингах, недостатній розвиток інститутів кредитування під заставу земельних ділянок, а також слабка інфраструктура кадастру та реєстрів, що створює потенційні можливості для зловживань і тіньових схем. Перелічені проблеми підкреслюють необхідність розбудови ефективної інституційної системи, яка одночасно гарантує права власності, забезпечує рівний доступ до ресурсів для малих і середніх фермерів та стимулює інвестиційну активність у секторі [6].

Іншим важливим інструментом впливу інституцій на аграрний сектор є державна

підтримка, що реалізується через дотації, компенсації вартості сільськогосподарської техніки та програмну підтримку окремих напрямів, таких як тваринництво та рослинництво. Проте ефективність цих механізмів обмежується нестабільністю фінансування, складністю бюрократичних процедур та низькою прозорістю розподілу ресурсів, що знижує довіру аграріїв до інституційної політики держави та обмежує її стимулюючий ефект. В умовах глобальних викликів і зростаючої конкуренції на світових ринках саме належна організація інституційної підтримки стає критичною умовою підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрних підприємств [4].

Особливе значення в цьому контексті набувають земельні відносини, оскільки земля є основним виробничим ресурсом у сільському господарстві, а інституційні умови її використання безпосередньо визначають ефективність функціонування агробізнесу. Довготривалий мораторій на продаж сільськогосподарських земель стримував розвиток ринку, обмежував можливості інвестування та знижував привабливість аграрного сектору для фінансових інституцій. Відкриття ринку землі у 2021 році стало важливим кроком у трансформації сектору, однак воно виявило ряд проблем, серед яких обмежений доступ малих і середніх аграрних підприємств до фінансових ресурсів для придбання земельних ділянок, ризик надмірної концентрації земель у власності великих агрохолдингів, недостатній розвиток інфраструктури кадастру та слабкий розвиток інституту іпотечного кредитування, що ускладнює використання землі як застави для отримання кредитів. Створення збалансованої інституційної системи, яка одночасно захищає права власності, забезпечує доступ малих фермерів до ресурсів і стимулює інвестиції, є ключовим завданням для подальшого розвитку аграрного сектору України.

Міжнародний досвід демонструє ефективність комплексного підходу до регулювання земельних ринків. У країнах Європейського Союзу, зокрема в Польщі та Литві, функціонування земельних ринків відбувається за умов жорсткого державного регулювання: встановлюються обмеження на концентрацію земель у власності однієї особи, надаються пільгові кредити малим господарствам, активно розвиваються кадастрові системи, що забезпечують прозорість та зменшують транзакційні витрати. Для України ці практики можуть стати орієнтиром при проведенні наступних етапів земельної реформи та вдосконаленні інституційного середовища. Серед перспективних напрямів рефор-

мування земельних відносин варто виділити розширення доступу до фінансових ресурсів через спеціалізовані кредитні програми для малих і середніх фермерів, впровадження ефективних механізмів захисту від надмірної концентрації земель, розвиток електронних кадастрових систем, а також удосконалення правових механізмів оренди, що дозволяє збалансувати інтереси власників та орендарів [19].

Фінансово-кредитна підтримка виступає одним із ключових чинників модернізації аграрного виробництва, оскільки забезпечує підприємствам можливість здійснювати стратегічні інвестиції в оновлення технічної бази, впровадження інноваційних технологій, розвиток переробних потужностей та формування експортного потенціалу. Доступність фінансових інструментів є передумовою для планування довгострокових інвестиційних циклів, підвищення стійкості бізнес-моделей та забезпечення адаптивності аграрних підприємств до глобальних економічних викликів, включно з коливаннями світових цін на сільськогосподарську продукцію, змінами клімату та геополітичними ризиками [17]. В Україні фінансово-кредитна інфраструктура аграрного сектору характеризується певними структурними обмеженнями, серед яких високі процентні ставки за кредитами, недостатня стабільність державних програм компенсацій та дотацій, низький рівень страхування сільськогосподарських ризиків, відсутність спеціалізованих аграрних банків, а також обмежений доступ до міжнародних інвестиційних ресурсів. Хоча наявна система державної підтримки, включаючи компенсацію процентних ставок і фінансування окремих програм, є позитивним кроком, її масштаб і регулярність недостатні для стимулювання довгострокових інвестицій, модернізації виробництва та інтеграції аграрного сектору у глобальні економічні процеси [2].

Міжнародний досвід свідчить про те, що ефективна фінансово-кредитна інфраструктура є однією з основ конкурентоспроможності аграрного сектору. У країнах Європейського Союзу аграрії мають доступ до пільгових кредитів, гарантійних фондів, субсидій на розвиток інновацій та спеціалізованих програм для малих і середніх фермерів. Система спільної аграрної політики (Common Agricultural Policy, CAP) передбачає багаторівневу підтримку, яка дозволяє поєднувати інтереси різних категорій виробників, стимулювати інновації та підтримувати стабільність доходів у сільському господарстві. Важливою складовою є також використання аграрних розписок, електронних платформ кредитування та гарантійних ме-

ханізмів, які зменшують ризики для фінансових установ і полегшують доступ до капіталу для малих фермерів. Для України пріоритетним завданням є формування спеціалізованої фінансово-кредитної інфраструктури, здатної надавати пільгове фінансування, підтримувати інноваційні проекти, забезпечувати механізми страхування кліматичних та ринкових ризиків, а також сприяти залученню міжнародних ресурсів через співпрацю з ЄБРР, ІFC, FAO та іншими фінансовими та інституційними організаціями. Важливо, що фінансово-кредитні механізми безпосередньо впливають на інноваційний потенціал аграрного сектору, оскільки забезпечують ресурси для впровадження цифрових рішень, біотехнологій та розвитку переробної інфраструктури [16].

Не менш значущим чинником підвищення конкурентоспроможності є інноваційно-цифрова трансформація аграрного бізнесу, яка виступає комплексним економічним та інституційним процесом. Цифровізація дозволяє оптимізувати використання ресурсів, підвищувати продуктивність, знижувати витрати та підвищувати прозорість виробничих процесів. Сучасні технології SmartFarming, Інтернет речей, аналітика великих даних, супутниковий моніторинг і дрони дають змогу вести точне землеробство, контролювати стан ґрунтів, прогнозувати врожайність, виявляти шкідників та оптимізувати внесення добрив. Використання електронних платформ для збуту продукції, укладання контрактів і блокчейн-технологій для забезпечення прозорості ланцюгів постачання сприяє формуванню ефективного та прозорого ринку [12].

В Україні цифровізація аграрного сектору перебуває на початковому етапі. Великі агрохолдинги активно впроваджують інноваційні технології, однак малі та середні фермерські господарства обмежені у доступі до фінансових, технічних та кадрових ресурсів. Перспективними напрямками інституційної підтримки цифровізації є створення національних цифрових платформ для аграрного бізнесу, фінансування пілотних проектів SmartFarming через державні гранти, підготовка фахівців у сфері аграрної цифрової інженерії та міжнародне співробітництво з провідними компаніями у сфері агротехнологій, такими як John Deere, Trimble та Climate Corporation. Цифровізація аграрного сектору стає не лише економічним, а й інституційним процесом, що потребує правового забезпечення, захисту даних, стимулювання інновацій та узгодження національних стандартів з міжнародними практиками [8, 14, 18].

Синергія фінансово-кредитної інфраструктури та цифрової трансформації створює ефект комплементарності: пільгові кредити та страхові механізми дозволяють фермерам інвестувати у цифрові технології, а аналітика великих даних і точне землеробство підвищують ефективність використання цих інвестицій. Міжнародні дослідження показують, що впровадження SmartFarming дозволяє знизити витрати на агровиробництво до 20—30%, підвищити врожайність на 10—15% і суттєво зменшити негативний вплив кліматичних ризиків. Для України розвиток сучасної фінансово-кредитної та цифрової інфраструктури є критично важливим для забезпечення стійкості аграрного сектору, підвищення його продуктивності та конкурентоспроможності на міжнародних ринках, а також для формування умов для довгострокових інвестицій, інновацій та інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості [2].

Кооперація та кластеризація аграрного виробництва виступають потужними інституційними механізмами, що забезпечують підвищення ефективності діяльності малих і середніх підприємств через об'єднання ресурсів, зниження операційних витрат та підвищення конкурентоспроможності на ринку. Аграрні кооперативи дозволяють фермерам спільно використовувати техніку, закуповувати матеріали та ресурси, здійснювати переробку продукції та виходити на ринок із більшими партіями товару, що забезпечує кращі умови збуту та підвищує цінову ефективність [7]. У країнах Європейського Союзу кооперація є ключовим інструментом розвитку сільського господарства: понад 50% сільськогосподарської продукції реалізується через кооперативи, що дозволяє малим і середнім господарствам отримувати доступ до міжнародних ринків, сучасних технологій та фінансових ресурсів. Паралельно формуються аграрні кластери, які являють собою територіально-виробничі об'єднання підприємств, що спеціалізуються на конкретних видах продукції, таких як зернові, молочні, садівництво або ягідництво. Кластери створюють синергію між виробництвом, переробкою, логістикою та маркетингом, підвищуючи загальну ефективність виробничих ланцюгів і сприяючи концентрації знань, технологій та інвестицій у регіоні [9].

В Україні розвиток кооперації та кластеризації обмежується низкою інституційних і соціально-економічних факторів, серед яких недостатня довіра між фермерами, слабка державна підтримка, низький рівень фінансової грамотності сільського населення та обмежені можливості залучення інвестицій. Подолання

цих бар'єрів потребує комплексного підходу, що включає створення податкових пільг для кооперативів і кластерів, державну підтримку формування регіональних аграрних кластерів з орієнтацією на експорт, програми навчання фермерів з управління кооперативами та підвищення їх фінансової грамотності, а також інтеграцію кооперативів у міжнародні ланцюги постачання через партнерство з великими корпораціями та експертними центрами. Приклади успішного розвитку кластерів демонструють виноробні регіони Франції та Італії, а також молочні кластери Польщі, де ефективна кооперація та кластеризація дозволяють не лише підвищувати продуктивність, а й забезпечувати високі стандарти якості продукції. Для України перспективними є формування зернових, овочевих та ягідних кластерів, орієнтованих на експорт до країн ЄС і Близького Сходу, що відкриває нові можливості для інтеграції в глобальні ринки та залучення інвестиційних потоків.

Сучасний аграрний сектор одночасно стикається з необхідністю забезпечувати економічну ефективність і екологічну безпеку, оскільки глобальні зміни клімату, деградація ґрунтів, водні дефіцити та забруднення навколишнього середовища безпосередньо впливають на продуктивність сільськогосподарських підприємств [5, 11]. Інституційні механізми сталого розвитку включають екологічне законодавство, яке регламентує використання пестицидів і добрив, захист ґрунтів та водних ресурсів, субсидії на органічне та екологічно збалансоване землеробство, агролісомеліоративні заходи, страхування екологічних ризиків, а також сертифікацію продукції за міжнародними стандартами, такими як GlobalGAP і Organic. У світовій практиці ефективне використання інститутів сталого розвитку спостерігається в Німеччині, Данії та Швеції, де екологічні вимоги інтегровані у державну політику аграрного сектору, підтримуються фінансово та супроводжуються навчальними програмами для фермерів. В Україні подібні механізми перебувають на початковому етапі розвитку, проте державна програма з підтримки органічного виробництва на період 2022—2025 років вже демонструє позитивну динаміку: кількість сертифікованих органічних підприємств зросла на 18% порівняно з попереднім роком, що свідчить про зростаючий інтерес до екологічного землеробства та ефективність державних стимулів [3, 13].

Для подальшого розвитку аграрного сектору України важливо розширити фінансову підтримку екологічних проєктів, розробити систему стимулів для збереження родючості ґрунтів,

впровадити національні стандарти екологічної сертифікації продукції та підтримувати міжнародне партнерство для обміну технологіями сталого розвитку. Комплексне поєднання кооперації, кластеризації та інституцій сталого розвитку створює умови для підвищення продуктивності, конкурентоспроможності та екологічної безпеки аграрного сектору, що є критично важливим у контексті глобальних трансформацій та інтеграції України у міжнародні аграрні ринки [2].

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що інституційна підтримка аграрного сектору є ключовим чинником підвищення його ефективності, конкурентоспроможності та стійкості у довгостроковій перспективі. Ефективні інституційні механізми включають прямі фінансові субсидії, доступ до пільгового кредитування та страхування, підтримку формування кооперативів і кластерних об'єднань, а також стимулювання інноваційного розвитку через грантові програми та державні гарантії. Польща, після вступу до Європейського Союзу, здійснила комплекс реформ, спрямованих на підтримку аграрного сектору, що включали механізми прямих субсидій для малих і середніх фермерських господарств, розвиток кооперативів та кластерних об'єднань, модернізацію технічної бази та інтеграцію у європейські ринки. Реалізація цих заходів дозволила малим і середнім фермерам підвищити продуктивність на 30% протягом перших п'яти років після реформ, забезпечити більш стабільний рівень доходів та активніше використовувати сучасні технології управління виробництвом [10].

Литва приділяла особливу увагу фінансовій підтримці аграрного бізнесу через грантове фінансування та кредити під державні гарантії, що суттєво стимулювало модернізацію виробничої та переробної інфраструктури. Додатково держава активно підтримувала формування агрокластерів, які інтегрували виробництво, переробку та логістику, що дозволило створити ефективні регіональні ланцюги доданої вартості, підвищити конкурентоспроможність продукції та розширити експортні можливості. Завдяки такому підходу литовські агропідприємства змогли поєднати економічну ефективність із соціальною відповідальністю, забезпечуючи зайнятість у сільських регіонах та розвиток інноваційних виробничих практик.

У Румунії державна політика була зосереджена на розвитку органічного землеробства та підтримці експортно-орієнтованих господарств. Впровадження програм фінансування органічного виробництва дозволило протягом трьох років збільшити частку органічної продукції на

зовнішніх ринках на 12%, створити додаткові робочі місця, стимулювати розвиток екологічно безпечних технологій та підвищити привабливість румунських продуктів на міжнародному ринку. Даний досвід показує, що цілеспрямовані державні інструменти можуть значно підвищити ефективність виробництва, підтримати інновації та забезпечити інтеграцію аграрного сектору у глобальні економічні процеси [20].

Для України адаптація міжнародного досвіду має бути комплексною та базуватися на поєднанні фінансових, інституційних і технологічних механізмів. Ключовими напрямками мають стати:

- запровадження системи пільгового кредитування та страхування для малих і середніх підприємств, що дозволить забезпечити доступ до ресурсів для модернізації виробництва та впровадження інновацій;

- створення умов для формування кластерів за галузевою ознакою, таких як зернові, овочеві, садівництво та ягідництво, що забезпечить ефективну інтеграцію виробництва, переробки, логістики та маркетингу;

- підтримка цифровізації та впровадження SmartFarming на рівні державних програм, що дозволить оптимізувати використання ресурсів, підвищити продуктивність та знизити операційні витрати;

- гармонізація стандартів виробництва з ЄС, що відкриє нові можливості для розширення експортних поставок та інтеграції у міжнародні ланцюги доданої вартості.

Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності аграрного сектору, формуванню стійких бізнес-моделей та інтеграції українських підприємств у глобальні економічні процеси. Одночасно це забезпечить соціально-економічний розвиток сільських територій, підвищення зайнятості, стимулювання інновацій та гарантування продовольчої безпеки країни. Такий комплексний підхід дозволяє поєднати державну політику, бізнес-ініціативи та освітньо-науковий потенціал для створення конкурентоспроможної та інноваційно орієнтованої аграрної системи.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що інституційне середовище є визначальним фактором підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору України, оскільки воно встановлює правила функціонування ринку, забезпечує доступ до ресурсів та визначає стимули для інноваційної діяльності та інтеграції у гло-

бальні економічні ланцюги. Формування прозорого та стабільного інституційного середовища сприяє ефективному використанню земельних ресурсів, гарантуванню прав власності, збалансованій концентрації земельної власності та залученню довгострокових інвестицій, що особливо важливо для малих і середніх фермерських підприємств. Розвиток фінансово-кредитної інфраструктури, пільгове кредитування, страхування аграрних ризиків і взаємодія з міжнародними фінансовими інституціями забезпечують стійкість підприємств перед ринковою нестабільністю, ціновими коливаннями та кліматичними загрозами.

Цифровізація та впровадження технологій SmartFarming підвищують продуктивність, оптимізують витрати та дозволяють інтегруватися у міжнародні ланцюги доданої вартості. Використання супутникового моніторингу, систем Big Data, дронів та блокчейн-технологій забезпечує прозорість бізнес-процесів, зменшення транзакційних витрат і підвищення довіри між учасниками ринку. Кооперація та кластеризація дозволяють малим і середнім підприємствам об'єднувати ресурси, ефективно використовувати виробничі та логістичні потужності, оптимізувати переробку продукції та виходити на внутрішні й зовнішні ринки, створюючи синергію між виробництвом, науково-дослідними установами та переробними підприємствами.

Екологічні інститути дозволяють поєднувати економічну ефективність із збереженням природного середовища. Впровадження екологічного законодавства, підтримка органічного виробництва, страхування кліматичних ризиків та сертифікація продукції за міжнародними стандартами сприяють підвищенню конкурентоспроможності та інтеграції української продукції на зовнішні ринки. Аналіз міжнародного досвіду показує, що адаптація передових практик дозволяє значно підвищити ефективність аграрного сектору. Польща, Литва та Румунія демонструють успіхи у створенні систем прямих субсидій, підтримці кластерних об'єднань, модернізації технічної бази та розвитку органічного та експортно орієнтованого виробництва.

Для України пріоритетними є запровадження пільгового кредитування та страхування для малих і середніх підприємств, підтримка формування галузевих кластерів, стимулювання цифровізації та SmartFarming, а також гармонізація стандартів виробництва з вимогами ЄС. Комплексне впровадження інституційних реформ, розвитку фінансово-кредитної та цифрової

інфраструктури, стимулювання кооперації, інтеграція екологічно сталих практик та адаптація міжнародного досвіду формують основу для побудови високоефективного, конкурентоспроможного та інноваційного аграрного сектору. Реалізація цих заходів забезпечить підвищення продуктивності, економічну стійкість підприємств, соціально-економічний розвиток сільських територій, продовольчу безпеку та здатність протистояти глобальним викликам.

Література:

1. Артеменко А., Мариненко Н., Крамар І., Гац А. Продовольча безпека України в умовах військової агресії: стан та перспективи. Соціально-економічний розвиток України: проблеми та перспективи. 2022. С. 45—56.
2. Гриценко А. Аграрна політика України: виклики глобалізації та інтеграції. Економіка України. 2021. № 7. С. 34—47.
3. Державна служба статистики України. Сільське господарство України у 2023 році. Київ, 2024. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
4. Ковальчук О., Петренко І. Інституційні основи розвитку аграрного ринку. Вісник аграрної науки. 2019. № 11. С. 12—19.
5. Михайлюк В., Савченко О. Екологічні аспекти аграрного розвитку в Україні. Економіка та екологія. 2022. № 4. С. 23—35.
6. Міністерство аграрної політики України. Звіт про стан сільського господарства 2022-2023. Київ, 2023. URL: <https://minagro.gov.ua/>
7. Петрова Н. Кооперація фермерів як інституційний механізм розвитку аграрного бізнесу. Аграрна економіка. 2021. № 6. С. 18—29.
8. Climate Corporation. Digital Agriculture for Sustainable Farming. 2020. URL: <https://climate.com/>
9. European Commission. Common Agricultural Policy 2021—2027. Brussels, 2021. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en
10. European Environment Agency. Sustainable Agriculture and Environmental Protection. Copenhagen, 2020. URL: <https://www.eea.europa.eu/themes/agriculture>
11. FAO & UNEP. Climate-Smart Agriculture: Policies and Practices. Rome, 2021. URL: <https://www.fao.org/climate-smart-agriculture/en/>
12. FAO. Digital Innovations in Agriculture. Rome, 2020. URL: <https://openknowledge.fao.org/items/ba78b670-0947-4e73-ad10-091009c0dfc3>
13. GlobalG.A.P. Standards and Certification in Agriculture. 2021. URL: <https://www.globalgap.org/>

14. John Deere. Smart Farming Technologies. 2022. URL: <https://www.deere.com/en/technology-products/precision-ag-technology/>

15. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990. C. 1—159.

16. OECD. Agricultural Policies in OECD Countries. Paris, 2019. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2019/07/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2019_84c3fdb9.html

17. Ropke W. The Influence of Institutional Framework on Agricultural Efficiency. Journal of Rural Studies. 2019. Vol. 68. P. 45—60.

18. Trimble Inc. Precision Agriculture Solutions. 2021. URL: <https://www.trimble.com/Precision-Agriculture>

19. Williamson O. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. Journal of Economic Literature. 2000. Vol. 38. P. 595—613.

20. World Bank. Agricultural Policy in Europe: Lessons for Transition Economies. Washington, DC, 2018. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/7b2de82c-214e-5e0f-ac97-ab22bb5ef279>

References:

1. Artemenko, L. Marinenko, N. Kramar, I. and Hats, L. (2022), "Food security of Ukraine under conditions of military aggression: current state and prospects", *Sotsial'no-ekonomichnyj rozvytok Ukrainy: problemy ta perspektyvy*, pp. 45—56.

2. Hrytsenko, A. (2021), "Agricultural policy of Ukraine: challenges of globalization and integration", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 34—47.

3. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Agriculture of Ukraine in 2023", available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 11 September 2025).

4. Koval'chuk, O. and Petrenko, I. (2019), "Institutional foundations of the development of the agricultural market", *Visnyk agrarnoi nauky*, vol. 11, pp. 12—19.

5. Mykhailyuk, V. and Savchenko, O. (2022), "Ecological aspects of agricultural development in Ukraine", *Ekonomika ta ekolohiya*, vol. 4, pp. 23—35.

6. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2023), "Report on the state of agriculture 2022-2023", available at: <https://minagro.gov.ua/> (Accessed 11 September 2025).

7. Petrova, N. (2021), "Cooperation of farmers as an institutional mechanism for the development of agribusiness", *Ahrarna ekonomika*, vol. 6, pp. 18—29.

8. Climate Corporation (2020), "Digital Agriculture for Sustainable Farming", available at:

<https://climate.com/> (Accessed 11 September 2025).

9. European Commission (2021), "Common Agricultural Policy 2021-2027", available at: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en (Accessed 11 September 2025).

10. European Environment Agency (2020), "Sustainable Agriculture and Environmental Protection", available at: <https://www.eea.europa.eu/themes/agriculture> (Accessed 11 September 2025).

11. FAO and UNEP (2021), "Climate-Smart Agriculture: Policies and Practices", available at: <https://www.fao.org/climate-smart-agriculture/en/> (Accessed 11 September 2025).

12. FAO (2020), "Digital Innovations in Agriculture", available at: <https://openknowledge.fao.org/items/ba78b670-0947-4e73-ad10-091009c0dfc3> (Accessed 11 September 2025).

13. GlobalG.A.P. (2021), "Standards and Certification in Agriculture", available at: <https://www.globalgap.org/> (Accessed 11 September 2025).

14. John Deere (2022), "Smart Farming Technologies", available at: <https://www.deere.com/en/technology-products/precision-ag-technology/> (Accessed 11 September 2025).

15. North, D. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

16. OECD (2019), "Agricultural Policies in OECD Countries", available at: https://www.oecd.org/en/publications/2019/07/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2019_84c3fdb9.html (Accessed 11 September 2025).

17. Ropke, W. (2019), "The Influence of Institutional Framework on Agricultural Efficiency", *Journal of Rural Studies*, vol. 68, pp. 45—60.

18. Trimble Inc. (2021), "Precision Agriculture Solutions", available at: <https://www.trimble.com/Precision-Agriculture> (Accessed 11 September 2025).

19. Williamson, O. (2000), "The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead", *Journal of Economic Literature*, vol. 38, pp. 595—613.

20. World Bank (2018), "Agricultural Policy in Europe: Lessons for Transition Economies", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/7b2de82c-214e-5e0f-ac97-ab22bb5ef279> (Accessed 11 September 2025).

Стаття надійшла до редакції 16.09.2025 р.